

Кривошея Ір. І.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії культури та
методики навчання гуманітарних дисциплін,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
(Україна, м. Умань), iiivahnuk@i.ua

Рецензія на монографію:

Tadeusz Srogosz «MIĘDZY WOJNĄ A MODERNIZACJĄ. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII – XVIII wieku». – Częstochowa, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2016. – 267 s.

На сучасні дослідження історії України, та й не лише її, суспільство часом дає діаметрально протилежні погляди. Хтось ставиться до вивчення історичних подій схвально, беручи до уваги спроможність пояснити не лише минулі, але й нинішні та майбутні суспільно-політичні процеси; хтось відмовляє історії в праві називатися наукою. Однак історики продовжують свою працю, мотивуючи її бажанням отримати відповіді не лише на наукові питання, а й задовольнити суспільні прагнення до віднайдення консенсусу в складних питаннях. Особливо якщо мова заходить про сусідні народи, що мають спільну з нами історію.

Коли говоримо про сучасні українсько-польські відносини, на думку спадає швидка зміна політичних тенденцій при зміні еліт. Зовсім недавно, у 2014 р., ближчих і щиріших друзів, аніж Польща та Литва, Україна не мала. Станом на 2017 р. такого відчуття підтримки й взаємопорозуміння між Польщею та Україною більше немає. Причиною певного розходження думок стали історичні трагедії, щодо яких обидві країни мають різні точки зору. Причому мова йде радше про політиків, ніж про істориків, котрі, у своїй більшості, прагнуть знайти порозуміння й зберігають толерантне ставлення один до одного.

Рецензована монографія проф. Т. Срогоша присвячена історії південно-східного пограниччя Речі Посполитої в XVII – XVIII ст. Мова йде про

Правобережну Україну в межах чотирьох колишніх польських воєводств (Київського, Брацлавського, Подільського й Волинського). Надзвичайно важливою є вихідна теза Автора про дослідження історії з метою віднайдення порозуміння щодо суперечливих сторінок українсько-польської історії або хоча б початку процесу зі складання протоколу розбіжностей щодо таких питань.

Монографія об'єднує багато тем, рамкою для яких став шлях досліджуваної частини української землі «від війни до модернізації». Обґрунтовуючи власний підхід, проф. Т. Срогош приділив увагу базовим поняттям: модернізація, пограниччя, креси, мультикультуралізм, транскulturалізм, культурна багатомірність.

Серед іншого, Автор вказав на відмінності в підході до назв окремих періодів української історії в польській та українській історіографії. Мова йде про визначення другої половини XVII ст. польськими істориками як періоду воєн, що, на думку вченого, підкреслює суспільний неспокій того часу. Із точки зору дослідника, в українській історіографії назва періоду Руїна для позначення процесів суспільного неспокою, точніше – його завершення в 1686 р., не відповідає дійсності, адже й надалі тривали кровопролитні війни на українській території. Як приклад, згадується повстання С. Палія.

Разом із тим складно згодитися з пропонованим підходом, адже, виділяючи період Руїни й датуючи його 1658 – 1686 рр. (Т. Срогош посилається на роботу Н. Яковенко), українські історики мають на увазі не так аспект суспільного неспокою, як, насамперед, руйнацію державності та надій на майбутнє козацької України. Війни та повстання, звісно ж, тривали протягом усього XVII – XVIII ст. і суспільного спокою дійсно не було.

Визначаючи власне толерантне ставлення до української історії й поінформованість про надання переваги в українській традиції терміну «Правобережна Україна», проф. Т. Срогош пояснює вживання в назві книги терміну «південно-східні креси Речі Посполитої» тим, що термін Правобережна Україна не відповідає основним ідеям деяких розділів першої та четвертої частин. Також Автор підкреслює, що вживає дефініцію південно-східні креси в географічному значенні, хоча й із використанням його для позначення культурних процесів. У вступі до книги термін «креси» домінує, натомість в

інших розділах можна спостерігати більш збалансований підхід – частіше уводиться дефініція «Правобережна Україна».

Подекуди у викладі відчувається відмова українцям й українським територіям в суб'єктності стосовно суспільно-політичних процесів досліджуваної доби. Варто лише звернути увагу на розділ «Контакти Речі Посполитої з губернією Новоросійською (частина четверта, розділ II). Суб'єктом процесу розвитку Нової Сербії, пізніше Новоросійської губернії, постає винятково Росія. Виглядає так, ніби ці території ніколи не були залюднені, Запорозька Січ не існувала, її зимівники фермерського типу ніяк не впливали на соціально-економічний поступ регіону, а козаків звідсіля не відселили, звільнивши місце для нових власників. А в широкій історичній перспективі, на думку Автора, у регіоні сьогодні зіштовхуються інтереси Росії, Європейського Союзу й США (с. 198). У минулому тут боролися Персія, Римська імперія, Хазарський каганат, Монгольська імперія, Річ Посполита, Османська імперія та Московська держава (*перелік і послідовність проф. Т. Срогоша*). Не те, що в минулому, навіть сьогодні Україна постає в такій інтерпретації, як об'єкт історичних процесів, точніше, її існування навіть не зауважується.

Монографія складається з чотирьох частин, у які ввійшли як раніше опубліковані, так і зовсім нові тексти, що будуть сприяти пізнанню історії Правобережної України. Відсутність висновків Автор пояснив особливістю формування книги з достатньо неоднорідних текстів. Попри це, Т. Срогошу вдалося у вступі логічно обґрунтувати зміст і послідовність викладу матеріалу потребою розкрити основні процеси на кожному етапі.

У першій частині «Зустріч з історіографією» зібрано тексти, що стосуються життя й творчості низки відомих українських і польських істориків, які досліджували суспільні рухи на південно-східному пограниччі Речі Посполитої в XVII – XVIII ст., а також проблеми суспільно-економічного й політико-адміністративного розвитку Правобережної України. Знаходимо розділи про Людвика Кубалу, Петра Мірчука, Григорія Храбана, Валентина Отамановського, Миколу Крикуна та Владислава Серчика. Наукові здобутки вчених, у тому числі й українських істориків, оцінюються Автором позитивно,

за винятком праці Г. Храбана. Останньому Т. Срогош відмовляє в серйозному науковому внеску в дослідження Коліївщини (с. 45).

У другій частині «Неспокійна Україна» розміщено три тексти про найважливіші суспільні збурення другої половини XVIII ст., які порушили спокій Правобережної України. Мова йде про Коліївщину та повстання гайдамаків 1768 р. А в кінці 80-х років XVIII ст., на думку Автора, з'явилася загроза нової Коліївщини й зріс страх перед суспільними заворушеннями. У 1783 р., під час анексії Криму Росією, на терени Речі Посполитої увійшли два російських корпуси, і в тій надзвичайній ситуації цивільна й військова влада мусила адекватно відреагувати. Також у цій частині міститься розділ про Йозефа Габріеля Стемповського під контроверсійною назвою «Йозеф Габріель Стемповський – “страшний Йозеф” чи лояльний регіментар?».

У третій частині «Місцева політика» аналізуються деякі аспекти функціонування політики на місцях у регіонах, її відносини з центром, реалізація керівництва в різні періоди правління Станіслава Августа Понятовського. Ці проблеми розглядаються проф. Т. Срогошем у контексті політичної та військової кар'єри Йозефа Габріеля Стемповського в перших роках правління С. Понятовського. Й. Г. Стемповський організував королівську партію на південно-східному пограниччі Речі Посполитої. В інших розділах аналізується функціонування королівської партії в Київському воєводстві в 1783 – 1790 рр., коли тривала гостра боротьба з гетьманською партією й розпочався період занепаду кар'єри Й. Г. Стемповського.

Четверта частина монографії, яка має назву «До модернізації», присвячена різним аспектам адміністративних, економічних і суспільних змін на південно-східному пограниччі Речі Посполитої в період правління С. Понятовського. У цей період утворювалися нові місцеві органи самоврядування, відбувалися процеси державного й суспільного реформування. Черговим політичним і суспільно-економічним викликом для Речі Посполитої стало створення за наказом Катерини II Новоросійської губернії. Нова адміністрація організувала боротьбу з епідеміями хвороб, які кілька разів охоплювали південно-східні обшири Корони. У монографії процес модернізації

розглядається на прикладі збільшення кількості лікарів, які прибули в Україну в основному з німецькомовних країн.

Значна частина матеріалу присвячена постаті Йозефа Габріеля Стемпковського. На думку проф. Т. Срогоша, коронний обозний, регіментар української партії, каштелян київський, генерал-лейтенант української й подільської дивізії та воєвода київський Й. Г. Стемпковський заслуговує на особливу увагу. Мало знайдеться справ, що сприяли розвитку тогочасної Правобережної України, до яких не мав би відношення цей діяч. Автор вказує також на видатну роль Й. Г. Стемпковського в загальнодержавних справах Речі Посполитої окресленого періоду.

Видання монографії робить доступнішими опубліковані в різноманітних журналах та збірках, а тепер доопрацьовані тексти польського історика Т. Срогоша, присвячені різним проблемам історії Правобережної України XVII – XVIII ст. Широка бібліографія до кожного розділу засвідчує ерудованість Автора та обшири його наукових інтересів. Завдяки відомим дослідженням та новим розвідкам Автор розширює знання про історію південно-східного пограниччя Речі Посполитої, для нас – Правобережної України, і запрошує українських істориків до дискусії після прочитання книги. Тексти книги будуть корисними для українських науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України XVII – XVIII ст.

Kryvosheia I.I., doctor of historical sciences, Professor, Head of the Chair of History of Culture and Methods of Teaching the Humanities Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman).

Review of the monograph: Tadeusz Srogosz «Between War and Modernization. Studies on the History of South-Eastern Borderlands of the Polish-Lithuanian Commonwealth in XVII – XVIII century» – Czestochowa, Stanislaw Podobinskiy Publishing House of Jan Dlugosz University in Czestochowa, 2016. – 267 p.